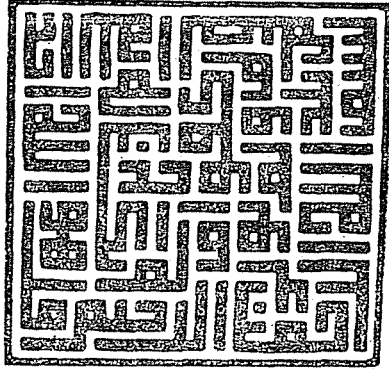

5

20 OCAK 1988

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYÂT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

5. Sayı

KELÂMÎ AÇIDAN FİAT ARTIŞ VE DÜŞÜŞLERİ

Doç.Dr. Şerafeddin Gölcük

İktisâdî hayat, geri plandaki bir takımkarışık muamelelere rağmen, fiatların artış ve düşüşlerinden veya başka bir ifadeyle pahalılık ve ucuzluktan ibarettir. Bunun öyle oluşu insanın eşya ile ancak onun fiatıyla veya değeriyle temasa gelmesinden dolayıdır. İnsanın, kendisinden yararlanmak durumunda olduğu ve mülkiyetinde olmayan ve fakat sahip olması gereken eşya ile teması ancak fiat aracılığıyla olur.

İslâm Kelamcıları ekonomik hayatın işleyişindeki sözünü ettiğimiz bu önemli noktaya işaretlerle eserlerinde meseleyi iktisâdî hayatın işleyişi olarak değilde: "Fiatlar" olarak işlemişler ve kıymetli bilgiler sunmuşlardır. Onlar için önemli olan; ekonominin hayata yansması demek olan fiat hareketlerinin temelindeki sebebin ne olduğudur.

Sözkonusu sebebi araştırmada karşımıza iki görüş çıkmaktadır:

Bunlardan birincisi; daha ziyade insanın rolünü ön plana alıp Allah'ı da ihmal etmiyen Mutezile'nin görüşü olup ikincisi Allah'ı irade ve kudretiyle ön plânda kabul edip insana ikinci dereceden rol veren Ehl-i Sünnet'in görüşüdür. Sözünü ettiğimiz görüşlerin izahına geçmeden fiat ve değer kavramlarının açıklanmasında yarar vardır.

FİAT VE DEĞER

Fiat; insanlar arasında, üzerine satış akdinin vaki olduğu şeydir.

Değer; satılan malın gerçek karşılığı olup hak edilen şeydir (1).

Fiatın bir başka tanımı, anlaşma yoluyla eşyanın satıldığı bedelin takdiri şeklindedir (2).

Buna göre artış ve düşüşle vasıflanma, fiat'ın niteliği oluyor. Değer ise eşyanın kendisiyle sabit olan ve fiattan ayrı bulunan malın özelliği oluyor. Bundan dolayı "Bu malın değeri şudur, ama şu fiata satılıyor" denmektedir.

(1) Kâdî Abdu'l-Cabbâr, Şerhu Usûli'l-Hamse, s. 758.

(2) " " , el-Muğnî, c. II, s. 55.

Kısaca fiat, malın bedelinin belirli bir para ile takdir edilîşidir. Öyleyse söz konusu bu fiatın artışı, düşüşü yani pahalılık ve ucuzluk nasıl olmaktadır? Bu konudaki etkenler nelerdir?

MU'TEZİLE'NİN GÖRÜŞÜ

Az önce temas ettiğimiz gibi fiat hareketlerine doğrudan iki etken kabul eden görüşün sahipleri, Mu'tezile mektebine mensup kelâmcılardır.

İslâm'da en büyük akılcılar topluluğu olarak kabul edilen söz konusu itikâdî mezhebin son devir temsilcilerinden ve eserleriyle Mu'tezilenin görüşlerini doğrudan tanıma imkânını bize bahşeden Kâdî Abdu'l-Cabbâr'ın 415/1024 ifadesiyle fiat artış ve düşüşleri bazı yönlerden Allah, bazı yönlerden insanlar tarafından vücut bulur. (1)

UCUZLUK VE PAHALILIK

Gerçekte fiatların artışı demek olan pahalılık ve düşüşü demek olan ucuzluk nedir?

Ucuzluk; âdet olan fiatın belirli bir zaman ve mekânda inmesi olup pahalılık ise bunun aksidir. Buna göre bir malın başka bir yerde ve vakitte düşmüş olması ucuzluk sayılmaz. Nitekim yazın âdet olan buz fiatının kışın düşmesi ucuzluk olarak kabul edilmez. Çünkü bu hususta iki zaman farkı (yaz-kış) vardır. Aynı şekilde soğuk ülkelerdeki buz fiatının sıcak ülkelerdekine oranla düşük olması da ucuzluk değildir. Zira mekân farkı vardır. O halde zaman ve mekân, ucuzluk ve pahalılık söz konusu olduğunda göz önüne alınması gereken unsurlardır.

Ucuzluğun zıddı olan pahalılık ise âdet, alışılmış olan fiatın belirli bir zaman ve mekânda yükselmesidir.

ALLAH'IN FİAT HAREKETLERİNE ETKİSİ

Ucuzluk ve pahalılığın böylece zaman ve mekânla ilgisi belirtildikten sonra bunların sebeplerinin ne şekilde fiat hareketlerinde etkili olduğu hususuna geçmek mümkündür.

FİAT DÜŞÜŞLERİNİN ALLAH'TAN OLUŞU

Fiat hareketlerinde ucuzluk yönünden Allah'ın etkisi malı belirli bir vakitte ve yerde Allah'ın bollatırması suretiyle olur. Böylece bolluktan dolayı fiatlar düşer. Bu şekilde fiatların düşüşü Allah'a izafe edilir. Bunun için Allah'a şükürde bulunmak gerekir, zira Allah fazlı, keremi ve lutfuyla insanlara bolluk ihsan etmiş, fiatlar düşmüştür. (2)

(1) K. Abdu'l-Cabbâr, el-Muğni, c. II, s. 55, Şerh, s. 788.

(2) K. Abdu'l-Cabbâr, el-Muğni, c. II, s. 561.

Allah'ın, ucuzluğun sebebi oluşunun bir başka tezahürü şudur: Allah bir mala olan ihtiyacı azaltır. Bu takdirde de ucuzluk olur, fiatlar düşer. Bu tarz fiat düşüşleri çeşitli şekillerde ortaya çıkar,- Söz gelimi veba salgını olur,- insanlar kırılır, herhangi bir mala ihtiyaç bu yüzden azalır. Benzer bir başka sebepten dolayı insanların bir mala olan ihtiyaçları başka zaman ve yerlere nisbetle az olur. Bu gibi hallerde ortaya çıkan fiat düşüşlerinin fâili Allah'tır.

Fiatların düşmesiyle ilgili olarak Allah'ın müdahalesini belirtme konusunda denenecek olan kısaca şudur; Ucuzluğun meydana gelmesinin müsebbibi Allah ise fiat düşüşlerini O'na izafe etmek gerekir. Bazı zamanlarda ortaya çıkan bir hastalıktan dolayı hayvanların ölmesi şeklinde ilâhî âdet cereyan edip neticede bu durum insanları bir kısım azıklarını satmaya zorlarsa bu takdirde meydana gelen ucuzluk Allah'tandır. Şu halde sözü edilen ve benzeri durumlarda fiatların düşmesinde etken Allah'tır, böyle hallerde ucuzluğu Allah'a bağlamak gerekir.

FIAT ARTIŞLARININ ALLAH'TAN OLUŞU

Fiat artışları veya pahalılığın da Allah'a bağlı olduğu durumlar vardır: Bir mala ihtiyaç olmakla birlikte Allah o malı azaltınca hasıl olan pahalılık Allah'a nisbet edilir.

Fiat artışlarının Allah'a nisbet edilmesinde başka sebepler de vardır: Bir mala olan muhtaçları çoğaltmak, o mala olan ihtiyacı, isteği ve elde etme duygusunu insanlarda arttırmak v.b. sebepler pahalılığın Allah tarafından olduğunun delilleridir. (1)

FIAT HAREKETLERİNDE İNSANIN ETKİNLİĞİ

Kâdî Abdu'l-Cabbâr gerek Allah'ın gerekse insanın fiat hareketlerindeki etkinliğini hem el-Muğnî'de hem de Şerhu Usûli'l-Hamse'de kabul etmektedir. O fiatların artış ve düşüşlerinde insanın etkinliğini sultan veya imamların etkinliği olarak takdim etmekte, böylece Allah'ın yanında devletin de fiat hareketlerinde etkinliği olduğunu ortaya koymaktadır. Ucuzluk ve pahalılığın sultan (devlet) tarafından olması onun tebasına malûm bir miktarı belli bir fiatla satmakla emretmesiyledir. (2)

Kâdî Abdu'l-Cabbâr devletin fiat artış ve düşüşlerindeki etkinliğini belirtirken gerekçesini el-Muğnî'de aşağıdaki gibi açıklamaktadır: "Ucuzluğun sebebinin bazı imamlar veya Emr-i bi'l-Ma'ruf Nehy-i ani'l-Münker'i yerine getiren idarecilerin fiili olmasına gelince; bu, güzel, iyi ve yerinde bir işdir, böylece ortaya çıkan ucuzluk Allah'a ve Yöneticiye izafe edilir. Sözü edilen fiat düşüşü şu sebepten olur:

(3) K. Abdu'l-Cabbâr, A.g.e., c. II, s. 56.

(1) K. Abdu'l-Cabbâr, A.g.e. s. 56.

(2) K. Abdu'l-Cabbâr, Şerh, s. 788.

İnsanlara zarar gelmesin, anlayışla karşılanıp fiat tesbitinde onlara zorluk, güçlük olmasın diye imam adalet üzere bazı malların fiatlarının tesbitinde maslahat, fayda görebilir. Ayrıca İmam fakirlerin zulüm ve zarar görmemesi ile fesadı önlemeyi, herkesin eşit olmasını fiat ayarlamasıyla düşünebilir. Söz konusu sebeplerden dolayı İmam aşırı olmıyan bir tarzda fiat tesbit etme mecburiyetinde kalır ve bunda açık bir fayda vardır.” (3)

Kâdî Abdu'l-Cabbâr daha sonra İmam'ın fiat tesbit etme hakkı olmadığını söyleyenlere cevap mahiyetinde aklî izahlarda bulunuyor. İmam'ın (Devlet Reisi) müslümanların hayatının iç ve dış düşmanlara karşı koruma hususunda tedbirler alması ve cihada çağırmasıyla fiatlara müdahale etmesi arasında fark bulunmadığını beyan ediyor.

Akılcı görüşün temsilcileri olan Mu'tezile mensuplarında fiatlar konusunda müşahade edilen; asıl dünya görüşlerinin bu hususta da kendini gösterdiği, meselelere bakışlarının buraya da yansıdığıdır. Onlara göre kötü fiillerin faili Allah olmayıp insandır. Yine onlara göre Allah'ın yanında fail olarak insan vardır. Şu halde fiatların artışı ve düşüşü meselesinde bir yandan Allah'a etkinlik verilirken diğer yandan insanın unutulmaması gerekir. Ekonomik hayatın işlerliğinde Allah'ın etkinliğinin yanında insanın da payı vardır. Nitekim Kâdî Abdu'l-Cabbâr Şerhu Usûli'l-Hamse'de fiatlar meselesini Kaza ve Kader problemine bağlı olarak inceleyen kendilerinin Hz. Peygamber'in S. "Kaderiyye bu ümmetin mecûsîsidir" (1) hadisiyle yerdiği Kaderiyye'den olamayacaklarını beyanla hadisteki kötülümeye lâayık olmadıklarını söylüyor (2). Fakat bütün bunlara rağmen Mu'tezile nazarında irade ve güç sahibi insan iktisâdî hayatın görünür, müşahhas tezahürleri olan fiat hareketlerinde etkinlik sahibidir.

SÜNNET VE CEMAAT EHLİ'NİN GÖRÜŞÜ

Sünnet ve Cemaat Ehli Kelâmçılarının fiatlar konusuna yaklaşımları Mu'tezile Kelâmçılarıninkinden farklıdır. Onların meseleye bakışları genel anlayışları çerçevesindedir. Ehl-i Sünnet'e göre Tek Yaratıcı ve kâinattaki bütün hadiselerin Tek Düzenleyicisi vardır. O da Allah'tır. Fiatların da fiilen ve gerçekten tanzim edicisi Allah'tır.

Sözünü ettiğimiz bu genel hükme varmak için Sünnet Ehli Kelâmçılarının ortaya koydukları deliller ve görüşler dikkate şayandır. Burada öncelikle söz konusu edeceğimiz Kâdî Ebû Bekr el-Bâkılânî'nin Kitâbu't-Temhîd'de söyledikleri tam bir inşâ örneğidir (3). Onun meseleye yaklaşımı akıldır, -açıktır ve problemi kökten

(3) K. Adu'l-Cabbâr el-Muğnî, c. 11, s. 56.

(1) Aclûni, Keşfu'l-Hafa, c. 2, s. 91.

(2) K. Abdu'l-Cabbâr, Şerh, s. 789.

(3) Bakılânî, K. et-Temhîd, s. 330-331. Biz Fiatlar meselesine Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri adıyla neyredilen doçen'lik tezimizde İktisâdî Hayat ve Bâkılânî başlığıyla temas ettik. Bkz. Ş. Gölçük, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, İst. 1979, s. 246.

çözümleyici biçimdedir. Gerçekte Bâküllânî 403/1013 soru-cevap şeklinde görüşlerini aşağıdaki tarzda açıklıyor:

”Fiatların artması ve eksilmesi Allah Tealâ tarafından. Çünkü, az olsun çok olsun, alımdaki arzuyu ve ihtikâra, mal biriktirmeye olan isteği yaratan O’dur. İnsanları gıda almaya muhtaç bir yapıda yaratan Allah’tır. Eğer yaratıkların beslenmeye ihtiyaçları olmasaydı, eşyayla ne ilgilenecekler ne de onu düşüneceklerdi.

—Bazı sultanlar bir şehir ve ülkeyi muhasara altına alıp onların azıklarını kestiklerinde, muhasara altına alınanların ellerindekiler azaldığından fiatlar artar ve bu zamanda şöyle demek yerinde olur: ”Sultan fiatları artırdı.”

—Buna benzer muhasaralar (savaş hali) esnasında fiat artışları olur. Fakat ”Sultan fiatları arttırdı” sözü mecaz ve anlamı genişletme şeklinde söylenmiştir. Nitekim ”Sultan onları açlıktan, zarar vererek ve hezimetten öldürdü” ve ”Muhasara sebebiyle onları katletti” denir. Oysa onlar için gerçekte ölümü ve öldürmeyi yaratan Sultan değildir, o sadece Allah’ın onlarda yarattığı ölüm ve helâk fiillerini işlemiştir. Ölüm ve helâkın Sultan’a nisbeti mecaz yönünden olup gerçek yönden değildir. Hakikatte söz konusu fiillerin yaratıcısı Allah’tır.

—Ortaya çıkan fiat artışının muhasarayı yapan Sultan’ın fiilinden dolayı vuku bulduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü eğer o muhasarayı yapmasaydı fiat artışı olmayacaktı.

—İş sizin zannettiğiniz gibi değildir. Eğer onlar (insanlar) yenilen ve içilen şeylere muhtaç bir tabiatta yaratılmamış olsalardı, onların yiyecek ve içeceklerine fiat artışından bir şey dokunmazdı. Buradan anlaşılmalı ki fiat artışı insanları beslenmeye muhtaç bir yapıda onları Yaratanın fiilidir. Eğer onları bu tarz bir yapıda yaratmamış olsaydı, buna ihtiyaçları olmayacaktı. Eğer Allah insanlarda besin almadan çekinmeyi ve ölümü istemeyi yaratsaydı, yanlarında olan eşyayı, az veya çok, satın almıyacaklardı. Şu kadar varki eğer muhasarayı yapan Sultandan fiat artışı meydana gelse ve o yiyecek fiatlarını ayarlamayı onlara mecbur etseki onlara göre Sultan bunu yapmasaydı, fiat artışı olmayacaktı- muhasara esnasında insanlar öldükleri zaman gerçekten onları öldürenin, insanlarda ölüm fiilini yaratanın Sultan olması gerekirdi.-Ayrıca Sultan muhasarayı kaldırıp onlara yiyecek maddeleri ulaştırırsa, onlara ulaşan yiyecek maddeleri sebebiyle hayata kavuşsalar, bu takdirde o kişileri hayata kavuşturmanın, diriltenin Sultan olması icabeder.” (Oysa gerçek böyle değildir, Öldüren ve Dirilten sadece Allah’tır).

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Fiatların hepsi Allah Tealâ tarafından- dir. (1)

(1) Bâküllânî, K. et-Temhid, Beyrut, 1957, s. 330-331.

Bâkılânî'ye göre "insanın yapısında mal alım satımına yönelik bir istek, eğilim vardır. Bu, malı biriktirip muhafaza etme arzusuyla tamamlanmaktadır. Ayrıca her canlı yeme-içme ihtiyacıyla donatılmıştır. Bunlar olmaksızın yaratık hayatını sürdüremez. Sözü edilen bu iki husus, yani insandaki kazanma ve biriktirme arzusuyla ihtiyaç duygusu Allah tarafından yaratılmıştır." (1)

"Bâkılânî, iktisâdî hayatı Kaza ve Kader çerçevesinde ele alırken önce insanın biyolojik yapısına inerek ihtiyaç kavramıyla bu yapının sıkı ilişkisini ortaya koyuyor. Daha sonra psikolojik yönden insanda mevcut arzu ve istek kavramlarının bu biyolojik yapıyla ilgisini belirtiyor. Bu tür bir yapıya sahip insanın toplum düzeyinde sosyolojik ve sosyal psikolojik açıdan iktisâdî hayatta oynadığı rolü belirtip iktisad anlayışını, fiatlar konusundaki görüşünü açıklıyor. Buna göre insanın yapısında mevcut ihtiyaç ve istek duyguları Bâkılânî iktisad anlayışının temelini oluşturuyor. İhtiyaç ve istek kavramları çağdaş ekonomide ihmal edilmeyen unsurlardır. Fiatların artış ve düşüşünde ekonomik faaliyette insanın önce biyolojik sonra psikolojik daha sonra sosyolojik yapı ve ilişkileri önemli etkenlerdir". (2)

Sünnet ve Cemaat Ehli'nin büyük imamı Kâdî Ebû Beskr Bâkılânî için önemli olan fiat artış ve düşüşlerinin gerçek failinin Allah olduğudur. Bununla birlikte ön planda gözüken insan bu tür fiillerin müktesibi, kazanıcısı ve sahibi olmaktan başka bir role sahip değildir.

Bâkılânî'ye eserleri aracılığıyla talebelik etmiş, bıraktığı eserleri ve İmam Gazâlî gibi yetiştirdiği talebeleriyle haklı bir şöhretin sahibi, Mekke ve Medinenin imamı büyük Ehl-i Sünnet alimi Ebû'l-Maâlî el-Cuveynî 478/1085 için mesele kısa ve özlü biçimde şöyle vaz'edilmiştir:

"Bütün fiatlar Allah Tealâ'nın hükmüne göre cereyan eder. Bu ise eşyanın bedellerini, nisbetlerini tayin etmekten ibarettir.

Fiatlar, bolluk, kıtlık, şahsî arzular, talebin azlığı, ve çokluğu v.b. gibi insan iradesi dahilinde olan hususlara bağlı olmaksızın oluşur. Zira eşyanın az veya çok oluşu insanın elinde olmayan bir şeydir. Fiatlara şahsî arzular, talebin azlığı veya çokluğu tesir edebilir. Ama bilmelidir ki insanın iradesine bağlı olan şeyler aynı şekilde Allah'ın iradesine-tâbidir. Çünkü O'ndan başka Yaratıcı yoktur. O halde eşya fiatları üzerinde tek müessir Allah'tır. Mu'tezile fiatların insana bağlı olduğunu iddia ederse de bu yanlıştır. (3)

İmâmu'l-Harameyn el-Cuveynî de fiat artış ve düşüşlerini Allah'a bağlamakta, zaten insanın iradesine bağlı olan işlerin de nihâî planda Allah'ın eseri

(1) Ş. Gölcük, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 247.

(2) Ş. Gölcük, A.g.e. s. 249-250.

(3) Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd Kahire, 1950, s. 367.

olduğu hükmünü bir daha tekrarlamaktadır. Bütün diğer Sünnet Ehli bilginlerince titizlikle üzerinde durulan tek husus, Allah'ın tek yaratıcı olduğu konusudur. Cüveynî de aynı konuda hassasiyet gösterip fiatlar meselesinde Allah'ın tek yaratıcılığını özellikle belirtmektedir.

Burada son olarak vahye dayalı İslâm düşüncesinin, Sünnet ve Cemaat ehli'nin orijinal eser sahibi son devir temsilcilerinden, Osmanlı ulâması üzerinde geniş ve derin etkisi olan Sa'du'd-Din Taftâzânî'nin 793/1390 görüşlerinden meşhur eseri Şerhu'l-Makâsîd'da kendisinin bahsettiği kadar söz edeceğiz. O şöyle demektedir:

"Fiat eşyanın kendisiyle satıldığı şeydir. Eşya yiyecek ve başka bir şey olsa bu tarif geçerlidir.

Eşyanın pahalı ve ucuz olması, mekân ve zamana göre miktarın ziyade ve noksanlığı itibariyledir. Pahalılık ve ucuzlukta kulun bir ihtiyarı yoktur. Zira bir malın azalması ve ona talebin artması gibi hususlar kulun gücü dahilinde değildir. Bunların aksi de söz konusu olduğunda durum ayındır.

Pahalılık ve ucuzlukta insanın ihtiyarı dahilinde olan hususlar, yollardan korkma, satışları yasaklama, malları stok etme gibi hususlardır. Öte yandan insanın ihtiyarının da mercii Allah Teâlâdır. O halde gerçekte fiatların tanzim edicisi yalnız Allah'tır." (1)

Taftâzânî için de asıl olan fiat hareketlerinde tek yetki sahibinin Allah olduğudur.

Netice olarak, fiat artış ve düşüşleri, başka bir deyişle ekonomik hayatın işleyişi Mu'tezile'ye göre bir yandan Allah Teâlâ'nın diğer yandan insanın ve devletin müdahalesiyle olurken, Sünnet ve Cemaat Ehli mütekellilerine göre sözünü ettiğimiz meselede tek yetkili Allah'tır. Sünnet ve Cemaat Ehli Kelâmcılarının zımnen kabul ettikleri ve fakat açıkça beyan edemedikleri husus, insanın ve devletin söz konusu meselede yetki sahibi olduklarıdır. Ama neticede insan iradesi ve kudretiyle Allah'ın mülkünde ilâhî irade ve kudretin eseri değil midir? Tek Yaratıcı Allah olduğundan fiat artış ve düşüşlerinin de gerçek ve fiili planda düzenleyicisi ve yaratıcısı Allah'tır.

---

(1) S. Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, c. 2, 162.